

Ткаченко В.Н. Тарас Шевченко и его художественная среда

В статье проанализированы художественные коллекции Сумского и Лебединского художественных музеев, определена художественная среда Тараса Шевченко и его связи с Сумщиной.

Ключевые слова: Т.Г. Шевченко, коллекции, художественные музеи, художники, произведения, художественная среда, Сумщина.

Tkachenko V.M. Taras Shevchenko and his artistic environment

The article analyzes the sections of the album-catalogue and catalogue features descriptions of works from the collections of Sumy and Lebedin art museums, defined artistic environment of Taras Shevchenko and his ligaments with Sumshina.

Key words: T. Shevchenko, collections, art museums, artists, artworks, art environment, Sumy.

03.03.2016 р.

УДК 069.02(477):629.73

І.О. Пістоленко

РЕТРОСПЕКТИВА ПОСТАТІ В.О. МОРОКО У КОНТЕКСТІ ПОПУЛЯРИЗАЦІЇ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОЇ СПАДЩИНИ О.М. КОВАНЬКА: МУЗЕОЛОГІЧНИЙ ТА ІНСТИТУЦІЙНИЙ АСПЕКТИ

Стаття присвячена популяризаторській діяльності В.О. Мороко, що стосувалася історії повітроплавання та становлення авіації на початку ХХ ст., її співпраці з істориками, журналістами, військовими, краєзнавцями. Особливу увагу приділено внеску В.О. Мороко у створення концепцій профільних музеїв і формування їх фондів колекцій. Розглядаються також деякі факти біографії доньки одного з фундаторів військового повітроплавання й активного учасника початку розбудови авіаційної справи О.М. Кованька.

Ключові слова: історія повітроплавання, авіація, музей, науковий заклад, збереження пам'яток, популяризація відомостей.

У березні цього року виповнилося 160 років від дня народження одного з фундаторів військового повітроплавання й активного учасника становлення авіаційної справи О.М. Кованька (1856–1919). Його рід походить з дворян Полтавської губернії, що шанували і про що пам'ятали і пам'ятають в родині Кованьків. Майже забуте в радянський час ім'я О.М. Кованька за останні два з половиною десятиліття, завдяки зусиллям істориків, авіаторів, краєзнавців, музейників було повернуто в історію науки і техніки. Результати досліджень дозволили дати об'єктивну оцінку діяльності О.М. Кованька, належним чином оцінити відомості як про самого Олександра Матвійовича, так і про його погляди на перспективи повітроплавання й авіації,

котрі через недостатнє дослідження збереженої документальної бази іноді трактувалися дещо суб'єктивно або помилково.

Багато для популяризації діяльності Повітроплавального парку (ПП), Повітроплавальної й авіаційної школи, що їх очолював О.М. Кованько, зробила його донька Варвара Олександрівна Мороко (1907–1997). Вона прожила довге життя і протягом багатьох літ була ініціатором і активним пропагандистом відомостей про історію повітроплавання й авіації та роль у ній О.М. Кованька. Її робота є вагомим внеском у проведення досліджень різними науковими інституціями та іншими закладами, у формування музейних експозицій, у тому числі Полтавського музею авіації і космонавтики (ПМАіК).

У наступному 2017 р. виповниться 110 років від дня народження В.О. Мороко. Вважаємо доцільним і своєчасним звернутися до деяких фактів її біографії і проаналізувати діяльність В.О. Мороко не лише як популяризатора науково-технічної спадщини О.М. Кованька, а й її співпрацю з ученими, краєзнавцями, співробітниками музеїв з дослідження, збереження і популяризації інформації щодо становлення і розвитку повітроплавання й авіаційної справи.

В.О. Мороко мала листування з науковцями музеїв, з нащадками знаних льотчиків, з В.С. Гризодубовою. Двері її квартири на Морській набережній Василівського острова завжди були відкриті тим, хто займався історією повітроплавання й авіації. Дослідників вражала пам'ять Варвари Олександрівни: будучи в дуже солідному віці, вона прекрасно пам'ятала десятки прізвищ офіцерів, які навчалися в Офіцерській повітроплавальній школі (ОПШ), і тих, хто служив у Повітроплавальному парку. В.О. Мороко бачила і знала І.І. Сікорського, П.М. Нестерова, Г.Г. Горшкова, Є.В. Руднева, Є.М. Крутеня, Р.Л. та В.Л. Ніжевських, М.Ф. Івкова, В.О. Семковського, М.М. Данилевського, Є.Д. Карамішева, М.О. Рикачова, М.І. Утешева, К.М. Борескова, С.О. Ульянина, О.Є. Гарута, Д.О. Борейко, Я.І. Гаккеля та багатьох інших видатних діячів галузі. Варвара Олександрівна була в дружніх стосунках із дружиною С.П. Корольова Ксенією Вінцентіні, з донькою П.М. Нестерова Маргаритою.

Автору даної статті пощастило зустрічатися і співпрацювати з В.О. Мороко. Можу засвідчити, що Варвара Олександрівна була людиною дуже скромною і неохоче говорила про себе, не розглядала свою діяльність як якусь видатну, хоча й вважала її здійснення своїм обов'язком. Напевно, тому про саму Варвару Олександрівну існує небагато публікацій. Серед авторів, які писали про В.О. Мороко, слід назвати В.В. Короля, В.І. Ніколаєва, М. Кротову.

У численних дослідженнях з історії

Рис. 1. В.О. Мороко на дачі у М. Чистовської. 1966 р.
З архіву В.О. Мороко (СПб.)

повітроплавання й авіації (до 1917 року) петербурзького історика авіації В.В. Короля найбільш інформативними є три його книги, в яких автор згадує В.О. Мороко як доньку генерала О.М. Кованька та сучасницю і свідка деяких важливих подій періоду становлення повітроплавання й авіації. Він дає високу оцінку її популяризаторській діяльності [1; 2; 3]. В.І. Ніколаєв, досліджуючи початковий період вітчизняного повітроплавання, опрацьовував документи і фотографії з домашнього архіву Кованьків – В.О. Мороко. Результати досліджень були викладені ним у низці статей. Про саму Варвару Олександрівну цей автор розмістив відомості на Інтернет-ресурсах [4; 5]. Більш детально про життєвий шлях В.О. Мороко, про її близьких розповідає у своїх матеріалах і публікаціях М. Кротова. Авторка згадує про «музей зразків», що існував на Волковому полі, цитує спогади В.О. Мороко про церкву на території Повітроплавальної школи та пам'ятні дошки у ній на честь загиблих підкорювачів неба [6].

При підготовці даної статті ми спиралися на деякі відомості зі згаданих публікацій, з колекцій документів з історії повітроплавання й авіації ПМАіК [7], а також на особисті спогади В.О. Мороко, записані нами і підтвержені її підписом [8], на опрацьовані документи і матеріали

архіву родини Кованьків, котрі були збережені нею та її донькою Є.Є. Сергеевою. Остання також опублікувала спогади про свою матір [9].

Як свідок, носій і популяризатор унікальних відомостей, В.О. Мороко, допомагаючи у дослідженні історії військового повітроплавання й авіації, співпрацювала з представниками Національного об'єднання історії і філософії, природознавства і техніки, його лєнінградського відділення, з гатчинським відділенням Все-союзного товариства охорони пам'яток історії і культури, з науковцями Академії цивільної авіації у Ленінграді (тепер – Санкт-Петербург), Гатчинського краєзнавчого музею та багатьма іншими. Вона завжди охоче відкликала на запрошення виступити зі спогадами, з доповідями перед різноманітними аудиторіями Києва, Москви, Полтави, Севастополя і, звісно, Петербурга і Гатчини, на молодіжних заходах, зібраннях, зустрічах, конференціях, присвячених ювілейним датам в історії авіації, ювілеям видатних діячів галузі, рідних для неї людей (напр., у листопаді 1971 р. – у Будинку вчених, на засіданні до 150-річчя адмірала А.О. Попова – діда Варвари Олександрівни по материнській лінії [7, спр. 41, арк. 1–6]; у березні 1981 р. – з доповіддю про О.М. Кованька, до 125-річчя від дня його народження – на науково-практичній конференції «Гатчина – колыска військової авіації» [7, спр. 41, 17 арк. із додатками]) та ін. Щодо останньої названої конференції, то В.О. Мороко не лише була її учасницею (разом із сестрою Олександрією Олександрівною Яроцькою), але й брала найактивнішу участь в організації її роботи [10].

В.О. Мороко, на запрошення командира, у 1981 та 1983 рр. бувала гостею військової частини 36992, що до початку 1990-х рр. дислокувалася на Волковому полі, на колишній території Повітроплавального парку і школи, проводила велику просвітницьку та виховну роботу серед військовослужбовців, виступаючи перед ними зі спогадами та свідченнями про період становлення і початкового розвитку військового повітроплавання й авіації. Вона передала до частини матеріали своїх спогадів у друкованому вигляді [7, спр.41, арк. 7–16]. В.О. Мороко брала активну участь у підготовці та відкритті на будівлях колишньої ОПШ меморіальних дощок: до 100-річчя парку і 100-ліття від дня народження П.М. Нестерова (у 1985 та 1987 рр. відповідно). Дощки надавали будинкам особливого статусу. Вони і тепер внесені до списку петербурзького комітету з охорони як «знову виявлені об'єкти культурної спадщини» [5].

За спогадами Варвари Олександрівни, за часів функціонування парку і школи в його структурі,

Рис. 2. У меморіальній дошці, відкритій до 100-річчя Повітроплавального парку (зліва направо): Є.Є. Сергеева, В.О. Мороко, Ю.М. Лозиченко, Марія Сергеева, невідомий. З архіву В.О. Мороко (СПб.)

крім майстерень, складу, лабораторій діяв також «музей зразків», які використовувалися в процесі навчання. Тобто, там діяв перший «повітроплавальний та авіаційний» музей. Вважається, що одним із експонатів того музею був двигун літака О.Ф. Можайського. Унікальний експонат зник у 1930-ті рр. Історія експонату є тим більш важливою, адже, як відомо, незадовго до уходу з життя авіаконструктор в Англії замовив для свого літака двигун власної конструкції. Доля цього замовлення також поки що є нез'ясованою. Існування музею за часів ОПШ дає підставу вважати цілком логічним та історично справедливим своєрідне «відновлення» «повітроплавального» музею: наприкінці 1990-х рр. у колишньому головному будинку ОПШ було відкрито експозицію, присвячену історії повітроплавання. Ю.М. Лозиченко, який працював радіомеханіком у той час у дислокованій там військовій частині, став хранителем експозиції, що діяла з 1998 по 2007 рр. Колекцію було зібрано, за свідченням Ю.М. Лозиченка, за активної участі В.О. Мороко, з якою він був знайомий ще з початку 1980-х рр. До музейної колекції, завдяки їй, увійшли архівні фотознімки, документи, книги, спогади, предмети, пов'язані з історією повітроплавання й авіації, і навіть прапор повітроплавців, пошитий по архівному ескізу. На жаль, 2006 року колекція

залишилася без приміщення, оскільки дев'ять будівель ОПШ були продані новоствореній комерційній структурі, і новий господар наказав звернути експозицію. Наразі експонати зберігаються в гаражі Ю.М. Лозиченка, який, разом із групою однодумців – краєзнавців, істориків, військових, журналістів, музейників – робить все можливе, щоб врятувати музей.

Наприкінці 1980-х – на початку 1990-х рр. В.О. Мороко надала неоціненну консультаційну допомогу науковцям ПМАіК, а також передала до полтавського музею документи, світлини, копії публікацій, речі (напр., бронзовий стаканчик, виготовлений у XIX ст., із зображенням будинку і написом: «В пам'ять Полтави. Петровський кадетський корпус»; знак повітроплавця, розроблений, до речі, самим О.М. Кованьком, з його шинелі та ін.). З них був сформований унікальний фонд.

Навесні 2012 року надані Є.Є. Сергеевою реліквії, фотографії, документи з сімейного архіву, особисті речі О.М. Кованька стали основою постійної експозиції під назвою «Олександр Матвійович Кованько. 1856–1919», яка відкрилася в залі історії авіації в музеї-садибі П.Є. Щербова в Гатчині. Раритетні «кованьківські» експонати умовно були розділені на три частини: перша – світлини, бюст і особисті речі Олександра Кованька; друга, найбільша, – предмети і

документи, пов'язані з історією гатчинського аеродрому, з історією авіації; третя – відображення продовження традицій і справи О.М. Кованька у наш час. На виставці представлені фотографії самого О.М. Кованька та його родини, а також книги з історії повітроплавання з його колекції. Зі спогадів В.О. Мороко відомо, що її батько збирав книги для своєї унікальної бібліотеки в усіх країнах, де йому довелося бути. Відомо також, що крім технічних здібностей О.М. Кованько мав і художні – для прикрашання свого житла він малював на тарелях історію повітряних куль – аеростатів. На виставці можна побачити власноруч написані ним зображення двох польотів братів Робер на аеростаті з рулем і веслами, які вони здійснили у 1784 р. Цікавими виставковими експонатами стали також вензелеві екслібриси – з орнаментально розробленими ініціалами О.М. Кованька [11]. У Державному Ермітажі в Петербурзі знаходиться колекція з декількох сотень дзвіночків, що їх зібрав О.М. Кованько, а передала їх до музею В.О. Мороко. Збереглися його розрахунки будови скрипки.

Життєвий шлях самої Варвари Олександрівни був не зовсім звичайним. У багатьох випадках на нього впливало її «неробоче-селянське» походження. Варвара – донька генерала, онука видатного суднобудівника, адмірала А.О. Попова, внучата племінниця адмірала С.С. Лесовського (також відоме ім'я у воєнно-морській історії). Заставши в дитинстві героїчну епоху перших досягнень у підкоренні небесної стихії, переживши буремні події після жовтня 1917 року, смерть батька, еміграцію та репресії рідних, вона стала дружиною випускника Ленінградського художньо-промислового технікуму Євгена Гнатовича Мороко. Молода родина Мороко поїхала до Севастополя, куди чоловіка Варвари Олександрівни направили працювати на військовий суднобудівний завод художником-конструктором інтер'єрів кораблів. Коли розпочалася війна, В.О. Мороко вже мала двох дітей і чекала третю дитину. Вона вагітною копала окопи, народила у грудні 1941 р. на нарах у бомбосховищі. Влітку 1942 р. з останнім пароплавом із пораненими, під бомбами, Варвара була евакуйована з дітьми із Севастополя до тилу: в Туапсе, Махачкалу.

По закінченні війни В.О. Мороко, повернулася з дітьми до рідного міста (вона народилася в Петербурзі). Варвара Олександрівна, як згадувала її донька, завжди була прикладом виконання службового обов'язку, вміла долати труднощі, часто працювала понаднормово – друкувала, правила дисертації у науково-дослідному (а потім – у секретному) відділі Військово-транспортної академії. Її сумлінне ставлення до роботи підтверджували документи. Вона

запам'яталася всім, хто її знав, людиною багатодушою, великої духовної сили, моральної чистоти, готовою допомогти, підтримати, спокійною, небагатослівною, принциповою у головному: у ставленні до життя, до людей. Родина В.О. Мороко довго мешкала у комунальній квартирі. Там діти вирости. Всі отримали освіту [9].

У Варвари Олександрівни народилося десятеро онуків і правнуків, які стали, головним чином, учителями і хіміками. Старший син Андрій Євгенович Мороко (1929–1963) пішов шляхом свого діда А.О. Попова. У 1951 р. він закінчив ленінградське Нахімовське училище, потім – Вище військово-морське Балтійське підводне училище. Він успішно служив на Чорноморському флоті, був капітаном III рангу, заступником командира підводного човна. У 34-річному віці Андрій загинув від променевої хвороби, похований у Севастополі. Донька Єлизавета Євгенівна Сергєєва стала педіатром. Вона – ветеран праці, була на циліні. Молодший син Варвари Олександрівни Євген працював механізатором у морському порту, займався спортом. Він мав звання Заслуженого донора і прожив майже 60 років [8; 9]. Праправнук генерала О.М. Кованька Володимир (нар. у 1996 р.) закінчив фізико-математичний лицей, у 2006 р. здійснив перший у своєму житті політ на повітряній кулі на Міжнародних змаганнях у Великих Луках [9]. Рідні сподіваються, що він, можливо, продовжить справу своїх рідних – повітроплавців, авіаторів, конструкторів, льотчиків.

Таким чином, роботу В.О. Мороко з популяризації досягнень перших повітроплавців і авіаторів під керівництвом О.М. Кованька, її співпрацю з дослідниками історії галузі можна оцінювати як вагомий внесок у формування і побудову тематичних музейних експозицій. Збережений нею архів і колекція предметів ще не вивчені повністю, потребують подальшого дослідження і є важливим джерелом відомостей про період становлення військового повітроплавання й авіації.

Посилання

1. Король В.В. В небе России. – СПб.: Политехника, 1995. – 168 с.
2. Король В.В. Крылья Петербурга. – СПб.: Политехника, 1997. – 208 с.
3. Король В.В. Земля и небо генерала А.М. Кованько. – СПб.: Политехника, 2005. – 344 с.
4. Николаев В.И. Дочь адмирала русского воздухоплавания. К 100-летию В.А. Мороко / Владимир Иванович Николаев. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://history-gatchina.ru/article/moroko.htm>. – Загл. с экрана.
5. Николаев В.И. Кованько Александр Матвеевич / Владимир Иванович Николаев. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://baza.vgdru.com/1/17054/>. – Загл. с экрана.
6. Кротова М. «Всех люблю». Как дочь царского генерала и в советское время себе не изменила / Марина Кротова. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://sozidatel.org/articles/territoriya-istorii/6613-kak-doch-tsarskogo-general-a-i-v>

sovetskoe-vremya-sebe-ne-izmenila.html; <http://subscribe.ru/group/pole-chudes/8339010>. – Загл. с екрана.

7. Архів Полтавського музею авіації і космонавтики (ПМАіК), ф. 2, оп. 2, спр. 35, 36, 41, 191.

8. Кованько. Семейная хроника с несколькими отступлениями. 15.XI.1992 г. // Архив автора.

9. Сергеева Е.Е. Мама моя / Елизавета Евгеньевна Сергеева. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://vozduhparc.narod.ru/mgm.html>. – Загл. с экрана.

10. Семенов В. Дело начиналось в Гатчине / В. Семенов // Гатчина. – 1981. – 4 апреля. – С. 2.

11. Бадамшина Е.А. Из истории Гатчинского аэродрома: в музее усадьбе П.Е. Щербова открылась выставка фотографий и личных вещей А.М. Кованько / Е.А. Бадамшина. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.gatchina.org/news/600/> – Загл. с экрана.

Пистоленко И.А. Ретроспектива личности В.А. Мороко в контексте популяризации научно-технического наследия А.М. Кованько: музеологический и институционный аспекты

Статья посвящена популяризаторской деятельности В.А. Мороко, касающейся истории воздухоплавания и становления авиации в начале XX в., её сотрудничеству с историками, журналистами, военными, краеведами. Основное внимание уделено вкладу В.О. Мороко в создание концепций профильных музеев и формирование их фондовых коллекций. Рассматриваются также некоторые факты биографии дочери одного из основоположников военного воздухоплавания и активного участника становления авиационного дела А.М. Кованько.

Ключевые слова: история воздухоплавания, авиация, музей, научное учреждение, сохранение памятников, популяризация информации.

Pistolenko I.O. Retrospective view of personality of V.O. Moroko in the context of popularization of scientific and technical heritage of O.M. Kovanko: scientific about museums and institutional aspect's

The article is devoted to popularize activity of V.O. Moroko touching history of aeronautics and becoming of aviation at the beginning of the 20th century, to her collaboration with historians, journalists, soldiery and researchers of a particular region. Basic attention is spared to the deposit of V.O. Moroko in creation of conceptions of profile museums and forming of their fund collections. Some facts of biography of daughter of one of founders of military aeronautics and active participant of becoming of aviation matter of O.M. Kovanko are also examined.

Key words: history of aeronautics, aircraft, museum, scientific establishment, maintenance of monuments, popularization of information

09.03.2016 р.

УДК 069.4/5(477):001.123(303.62)

О.Г. Ликова

РОЛЬ МУЗЕЮ У ФОРМУВАННІ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРНОЇ КЕРАМОЛОГІЇ

У статті мова йде про структурування української керамології й виділення її в окрему науку. Зазначено, що вирішальну роль у цьому процесі відіграв Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, створений 1986 року. Ця подія стала ключовою в активізації керамологічних студій. Описано окремі структурні підрозділи музею. Акцентовано, що саме їх діяльність стала вирішальною у створенні нової академічної керамологічної установи – Інституту керамології – відділення Інституту народознавства НАН України.

Ключові слова: музей, українська керамологія, колекція, формування, керамологічна експедиція, видавництво, архів, книгозбірня, Опішне, Україна.

Важливою подією в українській науці початку ХХІ століття стало створення нової академічної установи – Інституту керамології – відділення Інституту народознавства НАН України, який зумів об'єднати дослідників вітчизняного й світового гончарства. Науковці у своїх працях почали аналізувати розвиток гончарного промислу й продукт його діяльності комплексно, враховуючи попередні здобутки різних наукових дисциплін – етнографії, археології, історії, мистецтвознавства, лінгвістики, технічних наук тощо. Основне завдання керамології, за визначенням засновника опішнянської керамологічної школи, доктора історичних наук, професора Олеса Пошивайла, полягає у «напрацюванні й теоретичній систематизації об'єктивних знань про гончарство, зв'язків між людиною і глиняними виробами; отриманні нових знань про глини та гончарну культуру, їх нагромадженні, застосуванні та поширенні; удосконаленні наукових керамологічних знань» [9, с. 50].

Донині питання ролі музеїв і їх колекцій у формуванні української керамології не порушувалося вітчизняними дослідниками. Проте, основою розвитку будь-якої наукової дисципліни є комплектування власної дослідницької бази джерел. Одним з основних джерел керамологічних студій є керамологічні колекції, які нині зберігаються в державних і приватних збірках – музеях, науково-дослідних установах, закладах освіти, галереях, салонах, у приватній власності тощо. Якщо приватні колекції кераміки, у силу певних обставин, не завжди доступні для широкого кола зацікавлених, то державні зібрання, за умови наявності відповідних документів, є відкритими для всіх дослідників. Тому саме музейні колекції кераміки часто ставали основою керамологічних студій.

«Історія будь-якої науки – це передовсім історія її творців. Науку про гончарство